

УДК [130.2:141.7]:796.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.12>

НЕОМАРКСИСТСЬКІ ТЕОРІЇ СПОРТУ

Ростислав Поліщук

Львівський державний університет імені Івана Боберського,
кафедра олімпійської освіти,
вул. Костюшка, 11, 79000, м. Львів, Україна

У статті підкреслено, що екстерналістський підхід в осмисленні феномену спорту розглядає його як засіб чи інструмент досягнення певної мети. Було зосереджено увагу на неомарксистських теоріях спорту, які розглядали його як засіб для досягнення певних цілей. Примітно, що ця теорія мала на меті критику «капіталістичного спорту» і головною її тезою було те, що спорт за капіталізму і пов'язані з ним цінності слугують вузьким інтересам, які зрештою роз'єднують і пригнічують людей. Відповідно основним принципам, її прихильники висловлювали думку про те, що спортсмени та спортивні команди виконують роботу під наглядом «капіталіста», а продукт цієї праці залишається у власника засобів виробництва (щось на кшталт того, як в Стародавній Греції перемогу у змаганні колісниць здобував її власник). Тобто, кінцевою метою цього процесу є отримання прибутку чи реклами.

Зазначено, що міждисциплінарний підхід неомарксистської теорії можна було б інтегрувати в теорію фізичної культури і спорту з метою розширення її світоглядних обріїв. Проте, догматичний характер марксизму та його різновидів були політично функціональні та цензуровані державою. І хоч представники цієї теорії не визнавали цього, але, у більшій мірі, також використовували спорт в інструментальному руслі, як це яскраво простежується на прикладі Радянського Союзу.

Як ми вже згадували у попередньому дослідженні [2], прихильники марксизму наполягали на тому, що спортивні атрибути та цінності не виникають у вакуумі. Вони вважали, що спорт можливий лише всередині соціально-політичних та економічних структур влади.

Подальший розвиток марксистської теорії в західних суспільствах був орієнтований на марксистську соціологію. Однак, у цьому контексті також розвинули марксистську парадигму в поєднанні з іншими академічними традиціями, такими як структуралізм, функціоналізм, теорія систем, екзистенціалізм і психоаналіз. Внаслідок такої широкої палітри гібридних міждисциплінарних досліджень формується складний і суперечливий набір понять з різними диференціаціями. Так званий «неомарксизм» застосовувався як до соціології так і до теорії спорту. Тому, мета даної статті розглянути неомарксистський підхід до теорії спорту, що в подальшому допоможе вибудувати цілісну картину дослідження. Найбільш обговорюваними серед теорій були: теорія відтворення, критична теорія та теорія гегемонії.

Ключові слова: спорт, неомарксистські теорії, концептуалізація спорту, філософія спорту.

Теорія відтворення. Основою цієї теорії є марксистська теорія праці, в якій інтегровані суспільні функції: просте і складне відтворення робочої сили. «Капіталістичний процес виробництва, зрозумілий у взаємозв'язку його елементів, тобто як процес відтворення, виробляє не тільки товари, не тільки додаткову вартість; він виробляє й відтворює самі відносини капіталу: з одного боку – капіталістів, з другого боку – найманих робітників» [8].

Біро Рігауер зазначає, що при простому відтворенні спорт як культурний феномен забезпечує фізичне збереження і відтворення робочої сили (рекреаційна функція). При комплексному відтворенні спорт має додаткові функції. Робоча сила з її суто економічною

функцією відтворення все більше залучає кваліфікацію та знання як основу спортивної діяльності (кваліфікаційна функція). Тобто, зв'язок між спортом, працею і репродукцією має два рівні. В основі цих відносин лежать такі марксистські припущення: праця і відтворення взаємно залучені в історичну, динамічну взаємозалежність; спорт у зв'язку з цим слід розглядати як елемент розширених відтворювальних функцій робочої сили; центральне значення в демократичних суспільствах мають ті функції, які сприяють набуттю кваліфікації [4, р. 28–47].

Ще одна теза, яка розкриває зміни у функціях спорту, припускає, що спорт став більше, ніж приватна діяльність або засіб для відтворення працездатності. Зважаючи на збільшення кількості людей, які активно або пасивно займаються спортом, він став важливим ринком для промислових товарів, реклами продуктів і головним предметом зростаючої «індустрії здоров'я» (є однією з найбільш динамічних та зростаючих на світовому ринку). Окрім цього, спорт – це сфера індустрії досвіду та індустрії розваг, що розширюється, яка дарує відчуття та досвід, яких нам усе більше не вистачає на роботі та в повсякденному житті.

З іншого боку, зростають витрати на спортивне обладнання, витрати на організацію спортивних заходів для величезної кількості учасників і витрати на спортсменів, які повинні витрачати більше часу на тренування, ніж будь-коли раніше, і нехтувати особистою кар'єрою. Тобто спорт залежить від фінансової підтримки уряду та економіки і, таким чином, все більше стає предметом економічних інтересів. Тому він все більше наражається на небезпеку бути під домінуванням економічних правил і втратити свою автономію. Час змагань і презентацій визначається телекомпаніями, що, у свою чергу, впливає на популярність і фінансову підтримку спортивних дисциплін. Залежно від економічних інтересів спонсорів організовується спортивне видовище і збільшується частота змагань з різних видів спорту.

У сучасних соціальних умовах високорозвиненого поділу праці та невпізнанно спеціалізованих процесів праці, а також суворого поділу виробництва та присвоєння цінностей, де праця є абстрактною і відчуженою від людей – спорт, який також перетворився на абстракцію, здається, більше не пов'язаний з працею. Тому, використовуючи класичний опис праці Маркса, слід підкреслити як зв'язок зі спортом, так і відмінність від нього.

Опис праці як загальної також стосується спорту – за винятком одного аспекту: у спорті не створюється матеріальний, об'єктивний продукт. «Це об'єктивний критерій відносної незалежності фізичної культури і спорту в порівнянні з робочим процесом». Як уже було сказано, вони стали більш абстрактними, як в роботі, так і в спорті. Але «природні сили, що належать фізичному тілу людини», завжди залишаються «вихідною точкою і головною продуктивною силою всього суспільного розвитку», а саме в роботі та спорті. Тільки тому, що діалектичний зв'язок між працею і спортом став більш розвиненим, більш абстрактним, він уже не такий очевидний. А відносну незалежність розвитку спорту від роботи ще важче розпізнати [9, s. 140–155].

Отже, варто зосередитися на суспільних кореляціях між спортом та розвитком праці в рамках історичних, економічних, політичних та соціальних процесів. З точки зору теорії відтворення, зв'язок між спортом і роботою в капіталістичних та соціалістичних індустріальних суспільствах необхідно концептуалізувати таким чином: у випадку капіталізму спорт, як і інші сфери суспільства, відтворює капіталістичну систему в економічних і політичних умовах класового конфлікту, але без революції (просто відтворення); в соціалістичному суспільстві спорт, як і інші сфери, відтворює соціалістичну систему з метою вдосконалення індивідуальних і соціальних аспектів людської поведінки.

Ідеологічне підґрунтя цих двох тверджень робить їх емпірично неприйнятними, оскільки вони не відповідають стандартам соціологічного дослідження та побудови теорії. Тому ця парадигма, яку використовують неомарксистські соціологи спорту, становить інтерес лише як теоретичну основу [4, р. 28–47].

Критична теорія. В 1929 році у Франкфурті-на-Майні з Інституту соціальних досліджень виникла Франкфуртська школа – група філософів і вчених з різних дисциплін, які дотримувалися теорій Гегеля, Маркса і Фрейда. Серед членів інституту були Теодор В. Адорно, Герберт Маркузе, Еріх Фромм, Лео Льовенталь, Франц Нейман, Вальтер Бенямін і Фрідріх Поллок. Вони створили свою теоретичну та методологічну концепцію «Критичної філософії», з метою розробки критичної теорії щодо протиріч капіталістичного суспільства. Коли націонал-соціалісти прийшли до влади в 1933 році, представники цієї школи емігрували до Нью-Йорку, де американське суспільство масового споживання та псевдокультура, яку воно породило, запропонували їм плідний об'єкт для дослідження. Після повернення до Франкфурта в 1950 році вони продовжили свої дослідження і засудили неспроможність розуму Просвітництва, руйнівність прогресу та зневагу до особистого щастя. Представники цієї школи є послідовниками марксизму, але також посиляються на Фрейда. По суті, науковий підхід «критичної теорії» можна описати як спробу інтеграції марксистської та фрейдистської методології.

Представники першої хвилі лише незначно торкалися соціальних подій у спорті, проте деякі з їхніх наступників критично займалися його соціальними та політичними аспектами. При цьому вони перебували під впливом студентського повстання 1960-х років у Федеративній Республіці Німеччина (ФРН). У цьому контексті вони розробили основи для «критичної теорії спорту».

Кожен, хто спорить за сучасними суспільствами, завжди стикається зі специфічною соціальною практикою – спортом. Організований чи неорганізований, аматорський чи професійний, зосереджений на спорті чи в поєднанні з орієнтаціями поза спортом, спорт у всіх його відмінностях перетворився на соціальну сферу повсякденної діяльності та сприйняття з високим рівнем суспільного визнання. На цій основі він створює та вступає у взаємні вигоди, наприклад, з такими сферами, як освіта, охорона здоров'я, відпочинок, ЗМІ, політика та економіка. Що стосується його повсякденної присутності, функціональної цінності та символічного значення, спортивні дискурси відбуваються в межах його сфер практики, за звичайними столами, у колі друзів, на робочому місці. Можна запитати: а де ні? Така спортивність соціальних взаємодій і просторів викликає спортивний, стилізований габітус, як це можна побачити, зокрема, у спортивності людських тіл і моді (спортифікація суспільства) [6, р. 491–503].

Вже згаданий нами німецький професор Біро Рігауер досліджував зв'язок між спортом і роботою, особливо звертаючи увагу на організаційну структуру, практику та функції праці, їхній вплив на соціально-культурний, соціально-політичний і соціально-економічний розвиток спорту в капіталістичних умовах суспільства. Згідно з його центральною соціологічною тезою, «в умовах індустріального капіталізму спорт як невід'ємна частина надбудови (культури) відтворює особливості соціальної поведінки, які функціонально та нормативно вкорінені в капіталістично організованих процесах праці, маркетингу, раціоналізації, науковості, комунікації і соціалізації» [5]. Всі ці соціальні процеси зводяться в спорті до кількісного принципу «ідеалу» і «матеріальної додаткової вартості» (уречевлення, відчуження). З одного боку, центральна ідеологічна функція спорту полягає в перенесенні його базисних (економічних) надструктурних відносин і взаємозалежності в суспільну практику. З іншого боку, він також повинен ідеологічно розмити цю структурну відповідність

у спосіб, який дозволить зберегти ідею спорту як соціально автономної сфери. Головною метою марксистської соціологічної теорії спорту має бути пояснення реальних суспільних функцій спорту за допомогою критичного аналізу, зосередженого на культурі та ідеології. Крім того, марксистська соціологія має генерувати концепції, які пов'язують спорт з метою політичної емансипації, таким чином сприяючи поразці капіталізму [4, р. 28–47].

Німецький соціальний психолог Герхард Віннаї написав низку важливих робіт, критикуючи спорт: досліджував систему соціальних відповідностей між капіталістичними формами виробництва, споживання та формами соціальної поведінки в спорті. На початку 1970-х років, подібно до Теодора Адорно, він інтерпретував спорт як подвоєння капіталістичного світу праці. Своє дослідження вчений ґрунтував на прикладі футболу, зазначаючи: «Те, що відбувається на футбольному полі, працює за логікою «капіталістичної організації праці». «Футбол, який сьогодні впливає на маси в основному як комерційно організований видовищний вид спорту, організовується клубами, які, будучи компаніями в індустрії розваг, продають виступи своїх спортсменів як товар аудиторії, телебаченню або компаніям, які хочуть використовувати їх для своєї реклами. Тренери та ті, хто займається комерційним футболом, продають свої навички компаніям, які обіцяють їм найбільші економічні вигоди. Комерційна футбольна компанія, якій гравці, більшість з яких прийшли ззовні, деякий час продають свої навички, сприймається вболівальниками як «свій» клуб, з яким вони відчують зв'язок почуттями дому та сім'ї. Це правда, хоча вони аж ніяк не є його власниками і навіть як звичайні члени клубу практично не впливають на рішення, які там приймає керівництво. Величезне соціально-психологічне значення футболу залежить від ілюзорного відчуття єдності, від психологічного заряду якого процвітає захоплення футболом» [10, s. 100]. Вчений визначає індивідуальні та соціальні моделі адаптації, використовуючи марксистську модель «товарної структури» – зведення людської поведінки у спорті до ринкового обміну.

Як елемент капіталістичної масової культури, спорт також виконує функції соціалізації, внаслідок чого відбувається адаптація поведінки людини до авторитарних патернів. У цьому процесі особиста та соціальна автономія індивідів стає все більш обмеженою і може стати причиною повного відчуження. В інтеграції з цими соціологічними та соціально-психологічними концепціями Г. Віннаї наділяє спорт ідеологічними функціями: «Система капіталістичної масової культури, яка тримає в строю жертв відчуженого індустріального апарату, включає також спорт, який давно класифікували як сферу рабства. Скерований адміністрацією планування, як і інші прояви індустрії культури, він створює ідентифікацію людей з існуючими нормами та умовами, які стоять за ними. Будь-яка нонконформістська поведінка заборонена і в спортивній сфері, де конформізм проявляється в найтонших душевних поривах. Після всіх утопічних і критичних моментів у спорті, як і скрізь у культурі капіталістичної інтеграції, від того, що колись було ідеологією, не залишилося нічого, крім моделі поведінки, яка підкоряється перевазі обставин» [11, s. 104]. Отже, спорт розвиває культурно-індустріальні форми поведінки, спрямовані на створення ідеологічної свідомості всередині капіталізму, яка сприяє економічному зростанню, прибуткам і матеріальній, соціальній і психологічній експлуатації.

Головна відмінність між теорією відтворення і критичною теорією полягає в тому, що остання об'єднує та критично оцінює розвиток спорту як у капіталістичному, так і в соціалістичному суспільствах. Наприклад, прихильники критичної теорії розкрили шляхи, за допомогою яких спортсмени в колишньому радянському блоку зазнавали репресивної інструменталізації їхньої свідомості та поведінки через соціалістичну ідеологію держави.

Теорія гегемонії. Ця теорія означає культурну та ідеологічну підпорядкованість одного класу іншому, а саме те, що підпорядкованість робітників власникам виробництва дає останню можливість для правління на основі згоди. В основному ґрунтується на думках і роботах італійського марксиста Антоніо Грамші, який відкинув пряме відношення матерія-свідомість і відповідні ідеологічні процеси, і замінив це на теоретичному рівні груповою та класовою моделлю влади та конфлікту. У капіталістичних суспільствах процеси диференціації та розвитку відбуваються через ідеологічне та інституційне посередництво між базисом і надбудовою. Надбудова впливає на матеріальну базу так само, як база впливає на ідеологічну надбудову: «Базис і надбудова утворюють «історичний блок», себто складна і суперечлива сукупність надбудов віддзеркалює сукупність суспільно-виробничих відносин. Можна висновити, що тільки всеохопна система ідеологій раціонально відображає протиріччя базису та вказує на існування об'єктивних умов для революційної практики. Якщо постає соціальна група, стовідсотково однорідна своєю ідеологією, це означає, що умови для революції стовідсотково сформовані, себто «раціональне» є реальним і дійсним на цей час. Це міркування базоване на обов'язковому взаємозв'язку між базисом і надбудовами (діалектичний процес)» [1, с. 94].

Саме Грамші був головним джерелом натхнення для «культурології», адже він відкидав першість базису і позиціонування марксистами культури «як простого відображення економічної бази». Він мав погляд на історію як на активно створювану окремими особами та групами, але за певних умов. Його ключовою концепцією була «гегемонія», тобто встановлення політичного та культурного лідерства панівною групою чи класом. Згідно з уявленнями Грамші, досягнення гегемонії є нестабільним процесом, у якому контроль не просто нав'язується, а базується на «завоюванні згоди підлеглих груп». Діалектичне розуміння стосунків між окремими людьми та суспільством, «дозволяє розуміти такий культурний досвід, як спорт, як експлуаторський і вартісний». Через цю точку зору спорт сприймається як «аспект культури, що втілює боротьбу та змагання» і фокус зосереджується на «процесах, за допомогою яких культурні практики та ідеології, що лежать в основі цих практик, створюються, відтворюються та змінюються через людську діяльність та взаємодію. [7, р. 97–110]. Спорт, як сегмент культури (особливо масової), безумовно, є ефективною формою просування культурної гегемонії.

Теорія Грамші багато пропонує дослідникам спортивної комунікації, які намагаються з'ясувати, чому певні громади (особливо їхні громадські лідери) будують стадіони, щоб залучати спортивні команди та змагання вищої ліги, незважаючи на зростаючу кількість економічних доказів того, що ці підприємства часто не приносять фінансових вигод, про які говорять їхні прихильники. [3, р. 261–277].

Використовуючи теорію гегемонії, можна досліджувати соціальні зміни у спорті: зауважити, як соціальні класи визначають, покращують і забезпечують дотримання пов'язаних із спортом норм, цінностей і функцій у гегемоністських процесах на основі своїх ідеологічних і політичних позицій, включаючи економічно, культурно та соціально відтворені відносини «базис-надбудова»/«надбудова-базис». Усі групи, задіяні у спорті, тобто як домінуючі, так і підпорядковані групи, змагаються між собою та борються за спортивно-практичну реалізацію своїх цілей, культурних цінностей, соціальних функцій, організаційних та матеріальних основ.

Висновок. З основних тез нашої розвідки примітно, що в основі неомарксистської теорії спорту лежать дослідження соціальних процесів відтворення, які відбуваються як частина капіталістичних відносин базису й надбудови. З них випливає, що розвиток спорту

в капіталістичних суспільствах, структурно визначається принципом простого відтворення. Тому спорт потрібен для виконання соціальних функцій адаптації.

Прихильники ж критичної теорії досліджують соціальні структури та функції відтворення спорту в контексті капіталістичної праці, маркетингу та процесів раціоналізації, а також досліджують політичний, культурний та ідеологічний вплив цих процесів на різноманітні сучасні спортивні розробки.

Теорія гегемонії підкреслює вплив процесів соціального відтворення спорту в капіталізмі на проміжний, соціальний, політичний і культурний рівні конфліктів гегемоністських класів. Основна теза, що агенти політично конкуруючих владних еліт генерують та інституціоналізують соціально диференційовані цінності, норми та функції у світі спорту на тлі взаємозалежних матеріальних та ідеологічних відносин базису та надбудови. Усі ці конструкти мають спільний факт, що їхні автори намагаються відокремити соціологічну парадигму відтворення від марксистської догми базової надбудови та властивого їй економічного детермінізму, щоб досліджувати соціальні процеси розвитку спорту під капіталістичним впливом на більш відкритій науковій основі.

В даний час більшість суспільних подій на національному та міжнародному рівнях знаходяться під ідеологічним впливом процесів виробництва, відтворення та споживання, заснованих на принципах капіталізму. Отже, дослідження взаємозв'язків між спортом і капіталізмом стають більш нагальними, ніж будь-коли, оскільки результати сприятимуть кращому розумінню та поясненню поточного та майбутнього соціального розвитку спорту в контексті конкретних економічних рамок.

Список використаної літератури

1. Грамші Антоніо. В'язничні зошити. Вибрані записи. 2-ге в. Київ: 2017. 417 с.
2. Поліщук Р. Філософські підходи до концептуалізації спорту: марксистські теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології* № 46, 2024. С. 67–73.
3. Anderson, Bill. «What Gramsci Can Tell Sport Communication Scholars About How Civic Leaders Sell Sports to Their Communities: A Look at the Braves' Move to Atlanta.» *International Journal of Sport Communication* 9, no. 3 (September 2016): 261–77.
4. Rigauer Bero. *Handbook of Sports Studies*. Editor: Jay Coakley & Eric Dunning. 2000. Sage Publishing. P. 28–47.
5. Rigauer Bero. *Sport und Arbeit: soziologische Zusammenhänge und ideologische Implikationen*. Suhrkamp, 1969. 85 p.
6. Rigauer B. *Sportsoziologie in Deutschland zwischen Sport, Sportwissenschaft und Soziologie*. In: Orth, B., Schwietring, T., Weiß, J. (eds) *Soziologische Forschung: Stand und Perspektiven*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2003. pp. 491–503.
7. Rowe, David. «Antonio Gramsci: Sport, Hegemony and the National-Popular.» In *Sport and Modern Social Theorists*, London: Palgrave Macmillan UK, 2004. P. 97–110.
8. *Social Reproduction Theory. Remapping Class, Recentering Oppression*, ed. by Tithi Bhattacharya. London: Pluto Press, 2017. 256 p.
9. Tiedemann Claus. *Gesellschaftliche Bedingungen für Sport. Zum Verständnis von Arbeit, »Freizeit« und Sport*. *Sport. Arbeit. Gesellschaft*, Band 13. Köln: Pahl-Rugenstein 1980. S. 140–155.
10. Vinnai Gerhard. *Eigentore – Zur ideologischen Funktion des Fußballsports*. *Psychosozial* 110 (2008), P. 99–115
11. Vinnai, Gerhard. *Fußballsport als Ideologie*. Frankfurt a.M.: Europ. Verl..Anst. (Verlag), 1970. 112 s.

NEO-MARXIST THEORIES OF SPORT

Rostislav Polishchuk

*Ivan Bobersky Lviv State University,
Department of Olympic Education,
Kostyushka str., 11, 79000, Lviv, Ukraine*

The article emphasizes that the externalist approach to understanding the phenomenon of sport considers it as a means or tool for achieving a certain goal. Attention was focused on neo-Marxist theories of sport, which viewed it as a means to achieve certain goals. It is noteworthy that this theory was aimed at criticizing «capitalist sports» and its main thesis was that sports under capitalism and the values associated with it serve narrow interests that ultimately divide and oppress people. According to the basic principles, its supporters expressed the opinion that athletes and sports teams perform work under the supervision of a «capitalist», and the product of this work remains with the owner of the means of production (something like how in ancient Greece the victory in the chariot race was won by its owner). That is, the ultimate goal of this process is to make a profit or advertise.

It is noted that the interdisciplinary approach of the neo-Marxist theory could be integrated into the theory of physical culture and sports in order to expand its worldview horizons. However, the dogmatic character of Marxism and its varieties were politically functional and censored by the state. And although the representatives of this theory did not admit it, but, to a greater extent, they also used sport in an instrumental way, as can be clearly seen on the example of the Soviet Union.

As we mentioned in a previous study [2], Marxists insisted that sports attributes and values do not arise in a vacuum. They believed that sport is possible only within the socio-political and economic structures of power.

Further development of Marxist theory in Western societies was oriented towards Marxist sociology. However, in this context also developed the Marxist paradigm in combination with other academic traditions such as structuralism, functionalism, systems theory, existentialism and psychoanalysis. As a result of such a wide palette of hybrid interdisciplinary studies, a complex and contradictory set of concepts with various differentiations is formed. The so-called «neo-Marxism» was applied to both sociology and sports theory. Therefore, the purpose of this article is to consider the neo-Marxist approach to the theory of sports, which will help to build a complete picture of the research in the future. The most discussed theories were: reproduction theory, critical theory and hegemony theory.

Key words: sport, neo-marxist theories, conceptualization of sport, philosophy of sport.